

Holland op zijn hoogst*

Max J. M. van Rooy

Zoals u allen weet is de titel van deze studiedag een parafrase van de titel van één van de meest legendarische publikaties uit onze vaderlandse cultuurgeschiedenis, *Holland op zijn smalst*. Het artikel – artikel? Het was een stuk van ruim 80 pagina's – verscheen in 1873 in het novembernummer van De Gids en was geschreven door Jonkheer Victor Eugène Louis de Stuers.

De Stuers was niet alleen kunsthistoricus en publicist, maar ook nog een karikaturist. Eén van de eerste eigenschappen van een karikaturist is het vermogen om de eigenaardigheden, de meest kenmerkende vormen van de werkelijkheid, inclusief de mensen die de werkelijkheid bevolken zo weer te geven, dat de toeschouwer zich van die eigenaardigheden bewust wordt. Zo is de kunst van de karikaturist vooral gebaseerd op uitvergroting, overdrijving van die kenmerken en eigenaardigheden. Dat is de manier om te onthullen wat voor de oppervlakkige beschouwer onzichtbaar blijft, of wat fatsoenshalve niet wordt uitgesproken of opgeschreven omdat het bijvoorbeeld discriminerend is. Ik heb eens onze vroegere minister van WVC en huidige fractievoorzitter van het CDA, Elco Brinkman, in de krant 'kereltje kraaloog' genoemd. Dat kwam me op een reprimande te staan van W. L. Brugsma, op wiens oordeel ik zeer ben gesteld en die ik toevallig, de dag nadat het in de krant had gestaan, tegenkwam. Hij verweet mij oprecht discriminatie. Ik schrok me dood, maar suste daarna mijn geweten door vast te stellen dat Brinkman op elke getekende karikatuur wordt afgebeeld als een kereltje kraaloog en dat het maken van een karikatuur van een mens per definitie op een vorm van discriminatie berust. Je onderscheidt iemand op basis van uiterlijke kenmerken. Terug naar Jonkheer Victor de Stuers. Gebruikte hij bij het schrijven van zijn *Holland op zijn smalst* zijn karikaturale uitrusting? Met andere woorden overdreef deze deftige, erudiete intellectueel, door zeventiende eeuwse schilderijen omringd, woonachtig in een dubbelhuis aan de Haagse Parkstraat, overdreef hij toen hij het verval en de verwaarlozing van de Nederlandse monumenten in 1873 aan de kaak stelde? Zeker, hij overdreef. Hij gebruikte zijn vermogen van karikaturist om zijn betoog zo krachtig mogelijk te maken. Gemeente- en kerkbesturen – die waren nog een factor van belang aan het einde van de negentiende eeuw –, de lokale overheden in het jargon van onze tijd, beschreef hij als grenzeloze vandalisten verantwoordelijk voor de 'invretende kanker' waarmee hij het verval van ons culturele erfgoed bedoelde. Vandalisten, invretende kanker, dat mag je overdrijven noemen. In de ogen van De Stuers bestond het overgrote deel van ons volk uit cultuurbarbaarse

burgers, *wier dagelijkse lectuur de beursnotering is, en die van elk budget elke dienst zouden willen schrappen die niet met een batig saldo eindigt... voor dezen moet men zich getroosten met cijfers aan te tonen dat ook kunsten en wetenschappen een batig slot zullen afwerpen; een batig slot, niet bestaande in nationale roem, ontwikkeling der ziel, beschaving der zeden en dergelijke mooie zaken meer, maar een echt tastbaar batig slot, in baar geld, in guldens Nederlands courant.*

Ook niet bepaald een objectieve, wetenschappelijk gefundeerde constatering, maar eerder een karikaturale generalisatie.

Enfin, zo is *Holland op zijn smalst* één grote spotprent en tevens één grote aanklacht die elke trefzekere spotprent is. In zijn *j'accuse*

De Stuers in de vergadering van de Nederlandse Oudheidkundige Bond in 1911, getekend door prof. dr. W. Vogelsang (uit: Bulletin (K)NOB 1943, blz. 1).

laat De Stuers het wemelen van de bekrompen inzichten bij de verschillende bestuurders, van onkundige timmerlieden en metselaars die de titel gemeente-architect voeren, van gesloopte en in het water geworpen monumenten en van kostbare, schandelijk verwaarloosde, verontachtzaamde kunstwerken bijvoorbeeld in het Amsterdamsche Museum, de voorganger in 1873 van het Rijksmuseum. En bij het signaleren van deze laatste categorie, verwaarloosde doeken in Amsterdam die half gescheurd uit de lijst hangen, relateert de van overdrijving afhankelijke karikaturist:

... om niet van overdrijving beschuldigd te worden zal ik er een noemen waarmede dit het geval is: het is no. 104, een gezicht op Nijmegen door Van Goijen. Met een lan-taarn en een ladder gewapend kan de

nieuwsgierige lezer dit stuk, dat enige duizenden waard is, op de tweede verdieping achter in een gangetje rechts in den hoek boven tegen het plafond terugvinden. Ge-loof niet dat de Raad van Bestuur zich daarom bekommert. Op de ladders kan hij niet klimmen, voor restauratie geld aan te vragen is hij niet gewend, en ook de regering heeft altijd met genoegen gezien dat men haar niet lastig kwam vallen.

O, als het 10.000 pikols Java-koffie gold, waarvan ontdekt werd, dat zij op een zolder lagen te bederven, wat zouden de Amsterdammers opstaan, en hoe zou er een koffiebonen-verzorgings-agitatie opgewekt worden!

U moet van mij aannemen dat, vóórdat ik *Holland op zijn smalst* nog eens ging herlezen met het oog op vandaag, met het oog op *Holland op zijn hoogst*, ik mijzelf had bezworen het stuk van Victor de Stuers hier niet te gebruiken om aan te tonen dat sommige delen van dit fenomenale, strijdbare betoog uit 1873 onveranderd geldig zijn voor het Nederland van 1990. Dat leek me teveel voor de hand te liggen, te gemakkelijk. Maar – en ik hoop dit met het voorafgaande te hebben geïllustreerd – het klimaat dat hij beschrijft komt zozeer overeen met het klimaat dat heerst in het *fin de siècle* dat wij nu meemaken, dat het onwaarschijnlijk zou zijn om die gelijkenis te negeren.

Ik zeg nadrukkelijk 'het klimaat' en daarmee bedoel ik natuurlijk het culturele klimaat dat in onze tijd net zo wordt beheerst door het tastbare batig saldo in guldens Nederlands courant, als dat het geval was in de tijd van Victor de Stuers. Vergelijking met de zorg voor incidentele monumenten gaat niet op, want die zorg was ten tijde van *Holland op zijn smalst* nagenoeg afwezig. Dat was juist een van de redenen voor zijn vlammeende aanklacht, die overigens niet zonder gevolgen bleef voor de monumentenzorg en voor De Stuers zelf. Want een jaar na publikatie van *Holland op zijn smalst* werd de schrijver ervan benoemd tot secretaris van het nieuw ingestelde College der Rijksadviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst. En, weer een jaar later, volgde zijn benoeming tot referendaris en chef van de toen in het leven geroepen afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Daarmee was een begin gemaakt van wat wel wordt genoemd 'de dageraad van de twintigste eeuw', geregelmenteerde, nationale bekommernis om al het waardevolle dat geschiedenis en kunst ooit in Nederland hebben achtergelaten.

Het is misschien iets te voorbarig gesteld dat we ons geen zorgen meer hoeven te maken over het behoud van het individuele monument – kijk naar Zonnestraal en het Stadhuis in Hilversum, kijk naar De Waag en de Wielingen in Amsterdam, naar het

raadhuysje van Usquert in de provincie Groningen en nog veel meer. Het zijn incidenten waarvan de meeste min of meer en ten koste van veel particuliere en ambtelijke inspanning en liefdewerk oud papier tot tevredenheid in stand worden gehouden.

De daadwerkelijke bedreiging van ons cultureel erfdeel, en dat geldt ook voor ons erfdeel in de toekomst, de daadwerkelijke bedreiging van onze beschaving derhalve, gaat schuil in die jacht op het batig saldo. Die jacht wordt, in termen die onze taal van het einde van de twintigste eeuw vervuilen, nog het beste aangegeven met dat ene begrip, dat ik volhardend als een vloek blijf beschouwen – die jacht wordt beheerd door de prooi vol gouden eieren die de jagers dollartekens in de ogen bezorgt, de **toplocatie**. U hoort het: ik ben ook niet afkerig van een karikaturale voorstelling van zaken. Maar referendaris is, denk ik, niet voor mij weggelegd.

De toplocatie is het fantoom van ons *fin de siècle*. Ik vrees dat ik dat zal moeten blijven zeggen zolang ons *fin de siècle* voortduurt. Want architectuur en stedenbouw reageren op koersveranderingen net als een mammoettanker. Met een oneindige vertraging. Waarbij zij aangetekend dat het vak stedenbouw, zowel in opleiding als uitvoering, in ons land eigenlijk niet meer bestaat.

Alweer is de vraag: Hoe is dat mogelijk in een geciviliseerde samenleving? Het antwoord is: de kunst, de cultuur, het instinct van het schone en verhevene – om met Victor de Stuers te spreken – de erkenning van het morele en humanitaire nut – ook woorden van De Stuers – al deze abstracte, sensibele eigenschappen, die aan architectuur en stedenbouw werkelijke waarde verschaffen, doen er niet meer toe.

Ik ben me ervan bewust dat het allemaal grote woorden zijn, waarmee ik scherm. Maar ik hecht zoveel betekenis aan alle facetten van onze gebouwde omgeving dat, hoewel ik van nature een geweldige relativist ben, het me stoort – nee, dat is dus veel te zwak uitgedrukt – het me misdadig voorkomt dat deze, in mijn ogen elementaire voorwaarden niet meer aan de architectuur en helemaal niet meer aan de stedenbouw van onze tijd ten grondslag liggen. In de hedendaagse opvatting van architectuur en stedenbouw ontbreekt de culturele component en dus ook de historische continuïteit die daarvan, uiteraard in zeer kritische zin, onderdeel is.

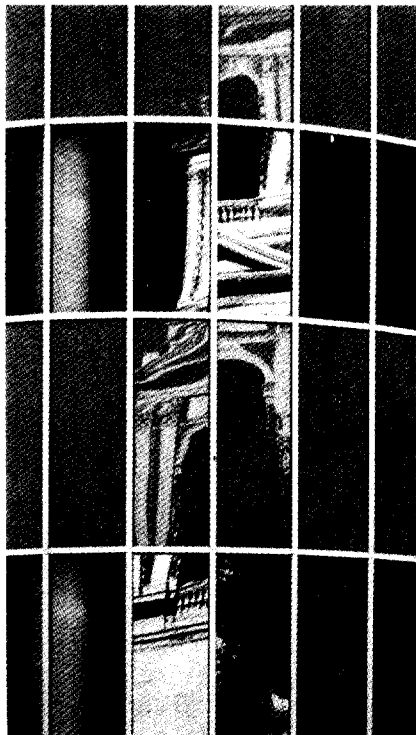
U vraagt, wij draaien, heb ik de architect, professor ingenieur Carel Weeber eens horen verkondigen tijdens een lunch in de Pi de Bruin-aanbouw van het Concertgebouw ten overstaan van een gezelschap projectontwikkelaars en beleggers.

Met deze platte, aan het audiovisuele getetter, ontleende woorden, is het drama samengevat dat aan architectuur, stedenbouw en ruimtelijke ordening de identiteit, het karakter, de verbeeldingskracht en, in termen van de negentiende eeuw, het schone, het verhevene en het morele en humanitaire nut heeft ontnomen.

Architectuur en stedenbouw zijn ondergeschikt geraakt aan het batig saldo, aan het geld dus, aan de politiek en aan de bureaucratie die onvermijdelijk uit het samengaan van deze twee voortkomt.

Zo is, aan het einde van de twintigste eeuw de volkomen oninteressante, karakterloze bouwkunst van het verzoeknummer ontstaan. De overheersende anonieme-vormgevingscultuur van aluminium en spiegelglas die de naam bouwkunst niet meer verdient, maar waar elke zichzelf, wat investeringsklimaat betreft, respecterende gemeente voor zwicht in het verlangen voor modern, voor economisch welvarend te worden aangezien. De sociaal-culturele zelfmoord, die hiervan in de meeste gevallen het gevolg is, wordt letterlijk en figuurlijk op de koop toe genomen.

Als ik zeg dat de term bouwkunst uit de mode is geraakt – en dat is zo – dan zeg ik, dat de mode de bouwkunst heeft verworpen. Er voor in de plaats is de term architectuur gekomen en dan vooral architectuur in de zin van vormgeving, *design*, mode. Vluchtigheden dus, vergeleken bij de bouwkunst die op zijn minst voor de eeuwigheid was bedoeld. Oppervlakkige creaties, die als het ware door de seizoenen, maar dan vooral door de conjuncturele seizoenen, worden ingegeven. De *u vraagt, wij draaien*-architectuur, die zich niet bekommert om het verleden, om de context, laat staan om de eeuwigheid, spint een web om de dorpen en de steden. De lompe, luidruchtige discjockey pleegt pure geweldsdelicten in de overgevoelige, historische binnenstad. *En in de verste verte geen politie te bekennen*, zeggen dan de bezorgde omwonenden en

de altijd op sensatie beluste taxichauffeurs. Want als het er echt op aankomt, laat het welstandstoezicht het afweten. Als het batig saldo is aangetoond, of op z'n minst in het vooruitzicht is gesteld, dan blijken vele maten van geschondenheid toegestaan. Beschadiging, ontsering, verminking, verkrachting, het doet er niet toe. Als het financiële plaatje – u heeft het goed gehoord – het financiële plaatje, er maar gunstig uitziet.

U vraagt, wij draaien en het financiële plaatje, walgelijke termen, maar zelfs in de architectuur worden ze tegenwoordig zonder blikken of blozen, zonder enige schaamte gebruikt. Het zijn zelfs begrippen waarmee ontwerpers die vroeger architecten heetten en in de vorige eeuw bouwmeesters, nu zonder enige terughoudendheid op de markt staan.

De architectuur heeft haar geweten verkwanseld. Haar verantwoordelijkheden uit handen gegeven en daar hebben al die aasgieren, die traditiegetrouw boven dit kwetsbare terrein hebben gecirkeld, dankbaar gebruik van gemaakt. Wethouders, gemeentelijke diensten, projectontwikkelaars, beleggers hebben de architectuur en stedenbouw onderworpen en architectuur en stedenbouw hebben zich dat laten welgevalen.

In de week van de troonrede – die *en passant* de stadsvernieuwing met 43,1 miljoen gulden kortwiekte – is het goed om de aanbevelingen van Victor de Stuers aan de toenmalige regering weer te geven.

Hij schreef: *De tegenwoordige minister, die zichzelf een groot voorstander noemde van alles wat kunst en wetenschap betreft, heeft ons reeds reden gegeven om te vertrouwen, dat hij het zich tot een taak zal stellen het vandalisme te beteugelen en aan de kunst te geven wat haar toekomst. Mogen de Kamers, moge het gehele Nederlandsche volk tot dat streven medewerken.*

Het vandalisme beteugelen met het hele volk, met de Kamers, wat zou dat ook nu een prachtig streven zijn. Het vandalisme dat in onze gebouwde omgeving zo herhaaldelijk wordt gepleegd door de aanhangers van de *u vraagt, wij draaien*-mentaliteit. De mentaliteit die zich uitdrukt in die onwelvoeglijke, a-culturele *marketing*-taal.

Eerst hadden we *Holland op z'n smalst*. Vandaag *Holland op zijn Hoogst*. Maar eigenlijk moeten we spreken over *Holland op zijn Platst*.

* *Bijdrage aan de KNOB-studiedag 'Holland op zijn hoogst'. De tekst die Max van Rooy heeft uitgesproken is in haar geheel afgedrukt.*

De bijdragen van de overige deelnemers/inleiders zijn vermeld in het artikel 'Historische continuïteit en stadsontwikkeling'. Verslag en commentaar betreffende de studiedag zijn geplaatst onder de rubriek KNOB.

Amsterdam, Mozes en Aäron-kerk gespiegeld in de gevel van het nieuwe stadhuis (foto TU Delft).